

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia ad Bibliothecarum Scientiam Pertinentia XI (2013)

Ewa Wójcik

Podręczniki szkolne i opracowania dydaktyczne w repertuarze wydawców lwowskich dwudziestolecia międzywojennego

We Lwowie po I wojnie światowej warunki rozwoju ruchu wydawniczo-księgarskiego podlegały tym samym zmianom, jakie dostrzec można w innych sferach życia społeczno-kulturalnego miasta. Narodowa samodzielność stworzyła nowe warunki pracy, ale jednocześnie zaznaczył się odpływ sił twórczych do stolicy państwa, mimo że wiele firm oraz instytucji powstało i miało siedziby właśnie we Lwowie. Do Warszawy wyjechało wielu wybitnych uczonych, artystów, pisarzy, publicystów, polityków i specjalistów różnych dziedzin. Miasto straciło dotychczasową pozycję stołeczną byłej Galicji i stało się jednym z 17 miast wojewódzkich¹. Lwów nadal jednak starał się utrzymać pozycję drugiego po stolicy ośrodka wydawniczego w niepodległej Polsce. Analiza lwowskiej produkcji wydawniczej okresu międzywojennego pozwala na stwierdzenie, że zawdzięcza tę pozycję przede wszystkim produkcji książki szkolnej i naukowej. Warto w tym miejscu przytoczyć wypowiedź księgarza lwowskiego Wojciecha Gottlieba, który tak ocenił rolę Lwowa w produkcji książki polskiej:

W naszym kraju sama stolica, jakkolwiek bogata, potężna i żywa, nie pochłania całokształtu życia umysłowego; są obok niej ośrodki samodzielne, własnym życiem tętniące, o głęboko zakorzenionej i świadomej odrębności, zazdrośnie pielęgnowanej – nie w imię jakiegoś egoistycznego partykularyzmu, lecz w przekonaniu, że tą właśnie odrębnością najbardziej wzbogacą i ozdobią wspólną matkę – Rzeczpospolitą. Więc mamy obok wspaniałej, lśniącej, bujnej Warszawy – dostojny, arcyzmem i tradycją przesiąknięty Kraków, poważne i patetyczne Wilno, pracowity, ruchliwy i twardy Poznań, a wreszcie last not least, gród semper fidelis, przedmurze polskość na południowo-wschodnich rubieżach, mężny, wesoły, kipiący, przez wszystkich kochany Lwów. Słyszac od czasów Szymonowicza i Zimorowiczów z zamiłowania do książek, nie sprzeniewierzył się Lwów swoim chlubnym tradycjom także w Polsce wyzwolonej. Mimo ciężkie rany, poniesione w bojach, mimo groźne, jak się wydawało, współzawod-

¹ H. Leokajtis, *Zarys dziejów „Księgarni Polskiej” Bernarda Połonieckiego we Lwowie 1889–1939*, „Roczniki Biblioteczne” 1970, z. 3–4, s. 833–34; zob. też L. Podhorodecki, *Dzieje Lwowa*, Warszawa 1993, s. 173–174.

nictwo stolicy po zniesieniu kordonów, miasto, ledwie oswobodzone, zaczęło się dźwigać mocno z letargu lat wojennych. W tych wysiłkach księgarstwo lwowskie bierze wybitnie udział. Tu należy przede wszystkim zanotować fakt znamienny, że zadanie tak doniosłe, jakim było zaopatrzenie młodzieży szkolnej w polskie podręczniki, spełniło w przeważnej mierze miasto Lwów².

Ten stan rzeczy potwierdza również inny księgarz lwowski Stefan Szpinger, który w swoich wspomnieniach odnotował:

Dziwnym zbiegiem okoliczności wszyscy producenci podręczników szkolnych wszelkiego typu oraz wydawnictw naukowych poziomu uniwersyteckiego ulokowali się we Lwowie i zmonopolizowali bez reszty arcyważny i dochodowy (dla nich) dział wydawniczy, od którego uzależnione było całe szkolnictwo w kraju. Panowali niepodzielnie w tej dziedzinie i mowy nie było, by kto inny poważał się na zorganizowanie konkurencyjnego przedsiębiorstwa, mieli bowiem zbyt silną pozycję w odpowiednich resortach rządowych, zatwierdzających programy naukowe i kwalifikujących aktualne podręczniki szkolne.

Podkreśla fakt, że:

Wydawnictwa te utrzymywały w ważniejszych ośrodkach kraju tak zwane komisowe składy główne, a terenowe placówki księgarskie w zakresie tego działu wydawniczego były całkowicie od nich uzależnione³.

Stefan Szpinger miał tu na myśli przede wszystkim cztery firmy wydawnicze: Książnicę Atlas, Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, Państwowe Wydawnictwo Książek Szkolnych i firmę Kazimierza Stanisława Jakubowskiego.

Najstarsze tradycje w wydawaniu podręczników szkolnych miał Zakład Narodowy im. Ossolińskich, który pod rządami austriackimi posiadał monopol na wydawanie podręczników dla szkół powszechnych Galicji. Po odzyskaniu niepodległości przez Polskę utracił ten przywilej, ale skutecznie przystąpił do walki o utrzymanie swojej pozycji wydawcy literatury szkolnej na cały kraj, poszerzając zakres o podręczniki do szkół średnich i wyższych. Dużą rolę odegrał w tym przedsięwzięciu dyrektor Zakładu Ludwik Biernacki, dyrektor wydawnictwa ossolińskiego Alfred Tęczarowski oraz kierownik redakcji literackiej oficyny Stanisław Łempicki⁴. Bezpośrednio organizatorem całej akcji związanej z produkcją książek szkolnych był duet Juliusz Balicki i Stanisław Maykowski nazywany żartobliwie Bal-May. Obaj byli autorami znakomitych podręczników do języka polskiego i potrafili skupić wokół siebie czynnych zawodowo nauczycieli znających potrzeby szkolnictwa polskiego w tym zakresie. Prowadzili korespondencję z autorami, zaczęli do tworzenia nowych podręczników, wstępnie oceniali, w razie potrzeby

² W. Gottlieb, *Księgarstwo lwowskie w latach 1918–1928*, „Przegląd Księgarski” 1928, nr 49, s. 796.

³ S. Szpinger, *Na szerokiej drodze: pamiętnik księgarza*, Łódź 1974, s. 137.

⁴ W. Gottlieb, *Księgarstwo lwowskie...*, op. cit., s. 796.

odrzucałi nieciekawe projekty, szukali fachowych recenzentów, przygotowywali do druku⁵.

Największą produkcją poszczycić się mogła jednak Książnica Atlas, która wywodzi się z Książnicy Polskiej Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych. Tradycje tego wydawnictwa sięgają roku 1884, kiedy to powstało TNSW jako organizacja zawodowa reprezentująca interesy szkolnictwa średniego. Działalność wydawnicza od samego początku była zapisana w programie Towarzystwa, już od 1885 r. rozpoczęto wydawanie podręczników metodycznych dla nauczycieli i podręczników szkolnych. Wyodrębniona z Towarzystwa Administracja Wydawnictw z roku na rok zwiększała swoją produkcję, a w 1913 r. usamodzielniała się. Trzy lata później, w 1916 przekształcona została w spółkę z ograniczoną odpowiedzialnością pod nazwą Książnica Polska TNSW. Pierwszym dyrektorem spółki został dr Jan Piątek. W wolnej Polsce firma przystąpiła z rozmachem do produkcji nowych podręczników na wielką skalę, przeważnie dla szkół średnich. Sukces wydawniczy spowodował, że Książnica Polska nie mogła sprostać potrzebom środowiska, dlatego w 1921 r. przy współudziale Polskiego Banku Krajowego i Polskiego Banku Przemysłowego założyła osobną spółkę akcyjną pod firmą „Atlas”, która przejęła wydział kartograficzny. W 1923 r. ze względów ekonomicznych Książnica Polska przemieniła się w spółkę akcyjną i zorganizowała własne zakłady graficzne, drukarnię, kliszarnię, litografię i introligatornię⁶.

Nowy rozdział w dziejach obu firm rozpoczyna się w 1924 r., kiedy to nastąpiło połączenie Książnicy Polskiej z zakładem Atlas pod wspólną nazwą Książnica Atlas. Zjednoczone Zakłady Kartograficzne i Wydawnicze TNSW. Naczelnym dyrektorem firmy został J. Piątek, a prezesem Rady Nadzorczej prof. Eugeniusz Romer. Fuzja ta rozpoczęła dynamiczny rozwój jednego z największych przedsiębiorstw wydawniczych w Polsce, które zmonopolizowało polski rynek kartograficzny⁷. Nadal jednak podstawową działalnością firmy było wydawanie podręczników szkolnych dla wszystkich typów szkół, literatury szkolnej, książki dla dzieci i młodzieży, dzieł popularnonaukowych i naukowych.

⁵ Zachowała się dokumentacja, która świadczy o niezwykłych osiągnięciach nie tylko Balickiego i Maykowskiego, ale również całego zespołu ludzi pracującego w tym oddziale książek szkolnych Wydawnictwa Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, zob. Lwiwska Narodowa Biblioteka im. W. Stefanyka NAN Ukrainy. Oddział Rękopisów [dalej: LNNB NAN], fond B-bo Oss. 88/ I-II, M. (Maykowski St., Balicki J.) 1925–1937, 650; B-bo Oss. 235, korespondencja autorów z S. Maykowskim, 1933–1939, 100; B-bo Oss. 236, Korespondencja Wydawnictwa ZNiO z S. Maykowskim i J. Balickim, 1934–1939, 20; zob. też *Bibliografia metodyki nauczania języka polskiego 1918–1939*, pod red. W. Szyszkowskiego, oprac. Z. Jagoda, J. Jarowiecki, Z. Uryga, Warszawa 1963.

⁶ W roku 1917 rozpoczęła się stała współpraca lwowskiej drukarni udziałowej „Grafia” z Książnicą Polską, która doprowadziła do fuzji obu firm w 1923 r. Umowa ta rozwiązała problem braku drukarni.

⁷ *Powstanie i rozwój Książnicy Atlas*, „Przegląd Wydawnictw Książnicy Atlas” 1924, nr 77, s. 137–146.

Obok tych dwóch dużych instytucji, których sukcesy oparte były na wysiłku zbiorowym, pozycję na rynku wydawniczym książki szkolnej zdobyła firma Kazimierza Stanisława Jakubowskiego, która tradycjami sięgała roku 1891. Nakłady podręczników szkolnych dla szkół średnich rozpoczął K. S. Jakubowski w 1905 r., rozszerzając potem stale produkcję w tym zakresie. Do wybuchu I wojny światowej wydał około 60 podręczników na wysokim poziomie dydaktycznym i edytorskim. Po odzyskaniu niepodległości rozszerzył swoją działalność o podręczniki dla szkół podstawowych, zawodowych i akademickich. Mimo mocnej konkurencji jego firma znalazła swoje miejsce na rynku lwowskim i utrzymała pozycję wydawcy literatury szkolnej przez całe dwudziestolecie. Kazimierz Jakubowski stworzył zespół wysoko wykwalifikowanych fachowców, ale często sam redagował wydawnictwa, opracowywał układ, zestawiał materiał ilustracyjny. Po jego śmierci w 1926 r. firmę prowadzili dwaj synowie Zygmunt i Adam, którzy godnie kontynuowali piękne tradycje wydawnictwa w tym zakresie⁸. Trafny dobór autorów podręczników i staranna szata graficzna stanowiła o utrzymaniu się firmy aż do wybuchu II wojny światowej. Niewątpliwie duże znaczenie miał fakt, że Kazimierz Jakubowski był od 1911 r. właścicielem własnej nowoczesnej drukarni przy ul. Piekarskiej 11 i osobiście czuwał nad produkcją każdego dzieła⁹.

Dużą rolę na rynku książki szkolnej odegrała firma państwowa, która powołana została do życia w 1921 r. pod nazwą Państwowe Wydawnictwo Książek Szkolnych Kuratorium Okręgu Szkolnego we Lwowie. Jej głównym celem było wydawanie podręczników dla mniejszości narodowych. Instytucja ta powstała z inicjatywy polskich władz szkolnych, które obawiały się, aby do szkół mniejszościowych nie dopływały książki wydawane przez nacjonalistyczne organizacje ukraińskie, działające w kraju lub na Ukrainie Radzieckiej. Głównym zadaniem tego małego regionalnego wydawnictwa było zaopatrzenie w podręczniki szkół różnych typów z ukraińskim językiem wykładowym¹⁰. Niezbyt wielkie nakłady podręczników ukraińskich nie zapewniały wydawnictwu trwałej podstawy finansowej, dlatego utworzono dział wydawnictw książek polskich, który jednak rozwijał się bardzo powoli. W 1925 r. ukazało się 27 podręczników ukraińskich i tylko 2 polskie: S. Albertiego *Chemia dla seminariów nauczycielskich* oraz F. Arnoldowej i M. Witwickiej *Elementarz dla szkół powszechnych*¹¹. Stopniowo jednak w ofercie PWKS zaczęło przybywać podręczników polskich, ale prawdziwy rozkwit nastąpił dopiero w latach 30., gdy

⁸ F. Pieczętkowski, *Jakubowski Kaźmirz Stanisław*, [w:] *Słownik pracowników książki polskiej*, pod red. I. Treichel, Warszawa 1972, s. 358–359.

⁹ E. Wójcik, *Казімеж Станіслав Якубовський – львівський видавець шкільних підручників*, „Вісник Львівського університету. Серія книгознавство, бібліотекознавство та інформаційні технології” 2012. Випуск 7, С. 54–64.

¹⁰ E. Wójcik, *Państwowe Wydawnictwo Książek Szkolnych we Lwowie*, [w:] *Kraków – Lwów. Książki, czasopisma, biblioteki XIX i XX wieku*, pod red. J. Jarowieckiego, Kraków 2003, t. 6, s. 100–111.

¹¹ *Elementarz* ten miał trzy wydania w 1924 r., 1925 r., 1926 r.

firma została podporządkowana bezpośrednio Ministerstwu Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego i otrzymała krótszą nazwę Państwowe Wydawnictwo Książek Szkolnych. Przyczyn rozwoju wydawnictwa należy upatrywać we wzmożonym zapotrzebowaniu na różnego rodzaju druki w związku z wprowadzoną w życie w 1932 r. reformą szkolną, tzw. jędrzejewiczowską. Stopniowo wycofywano z obiegu dawne podręczniki i opracowywano nowe, co wymagało stworzenia rozbudowanego aparatu wydawniczego. Rozwój wydawnictwa związany był również z objęciem kierownictwa przez byłego wiceministra oświaty Kazimierza Pierackiego, odpowiedzialnego za wprowadzenie w życie reformy szkolnej. Te atuty spowodowały, że PWKS stało się dla innych producentów literatury szkolnej trudną konkurencją. Środowisko księgarskie oskarżało wydawnictwo, że często nie stosowało się do obowiązujących przepisów i pomijając księgarnie sortymentowe korzystało ze spółdzielni szkolnych prowadzonych przez uczniów lub nauczycieli.

Obok wymienionych potentatów literatury szkolnej, działalność nakładczą w tym zakresie podejmowali także z różnym skutkiem inni wydawcy, jednak ich udział w produkcji był zdecydowanie mniejszy. Wśród nich odnotować należy Księgarnię Naukową, która powstała w grudniu 1921 r. jako spółka z ograniczoną odpowiedzialnością, a jej głównymi udziałowcami było Polskie Towarzystwo Pedagogiczne we Lwowie, firma M. Arct oraz kilkuset nauczycieli. Siedziba firmy mieściła się w Hotelu George we Lwowie.

Wśród nakładców literatury szkolnej warto odnotować także Ryszarda Ganszyńca profesora Uniwersytetu Jana Kazimierza, ale także wydawcę miesięcznika „Filomata”. Pismo to ukazywało się od 1929 r. i miało na celu popularyzację kultury antycznej wśród młodzieży szkolnej. W rok później „Filomata” został zatwierdzony przez Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego do użytku szkolnego¹². Popularność pisma spowodowała, że R. Ganszyniec kontynuował prace edytorskie. W tym celu kupił w 1930 r. Drukarnię Naukową, w której obok „Filomaty” wydawał pod tym samym tytułem serię wydawniczą dla młodzieży. W jej ramach ukazało się kilkanaście podręczników do łaciny, greki, języka niemieckiego, lektur i opracowań szkolnych.

Wśród wydawców podręczników należy również odnotować znane, o długoletnich tradycjach firmy Kazimierza Gubrynowicza, Alfreda Altenberga i Księgarnię Polską Bernarda Połonieckiego, chociaż ich wydawnictwa podręcznikowe stanowią niewielki procent całości.

Nakłady opracowań szkolnych podejmowała także Księgarnia Stanisława Köhlera, którego firmę w latach międzywojennych prowadził jego zięć Stanisław Malinowski. W porównaniu z okresem przedwojennym była to jednak produkcja niewielka. Malinowski wydawał już tylko tzw. pomocniczą literaturę szkolną, głównie z zakresu historii i literatury polskiej w serii „Biblioteczka Licealisty”. Nie zabiegał o „zalecenia” przez Kuratorium, ograniczał się tylko do 4–5-arkuszowych

¹² R. Gansiniec, *Notatki lwowskie (1944–1946)*, Wrocław 1995, s. 197–198.

broszurek opracowywanych przez Janinę Gorbaczowską, Tadeusza Filara, Mariana Tyrowicza¹³.

W segmencie produkcji literatury szkolnej warto również odnotować firmy żydowskie Mojżesza Hersza Rubina, Henryka Dawida Iglą, Maksymiliana Bodeka, Arnolda Bardacha i Szymona Bogena, które wydawały szkolną literaturę pomocniczą, wszelkiego rodzaju opracowania literackie, lektury szkolne i ich streszczenia, tzw. bryki, samouczki językowe oraz tablice matematyczno-fizyczne.

W latach 30. rynek lwowskiej książki szkolnej zmonopolizowany został przez wspomniane wyżej cztery wydawnictwa: Ossolineum, Książnica Atlas, PWKS i K. S. Jakubowski, które niejako podzieliły strefę wpływów. Firmy te obok spółek warszawskich Gebethnera i Wolffa, M. Arcta, poznańskiej Księgarni Świętego Wojciecha należały do największych wydawców literatury szkolnej. Wszelkie decyzje związane z jej produkcją podejmowano w Polskim Towarzystwie Wydawców Książki, przy którym istniała Sekcja Wydawców Podręczników Szkolnych. Ich przedstawiciele, Stanisław Arct, Jan Gebethner, Jan Piątek, Zygmunt Jakubowski, Tadeusz Tchórzewski, reprezentowali na zewnątrz interesy wydawców skupionych w sekcji, głównie w kontaktach z Ministerstwem Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, Związkiem Księgarzy Polskich i środowiskiem nauczycielskim. Państwowe Wydawnictwo Książek Szkolnych długo odmawiało członkostwa w Polskim Towarzystwie Wydawców Książek ze względu na ograniczenia z tego wynikające. Nie posiadało ono, jak wszystkie inne wydawnictwa, swoich punktów księgarskich i często korzystało z nieakceptowanych przez ZKP i PTWK form kolportażu. Księgarze często skarżyli się, że PWKS przyznaje niskie marże nauczycielom i handlarzom, którzy zajmowali się sprzedażą książki tylko sezonowo. Nieporozumienia z tego wynikające były komentowane na łamach prasy lwowskiej, warszawskiej i krakowskiej, która pisała także o istnieniu monopolu na wydawanie książki szkolnej, co zagrażało zdrowej konkurencji rynkowej. Sytuacja pogorszyła się zwłaszcza w czasach kryzysu gospodarczego, kiedy produkcja i sprzedaż książki szkolnej dawała księgarzom jedyną możliwość przetrwania trudnych czasów.

W październiku 1932 r. doszło do spotkania przedstawicieli pięciu firm zajmujących się wydawaniem podręczników szkolnych Stanisława Arcta (M. Arct), Jana Gebethnera (Gebethner i Wolff), Józefa Włodarskiego (Nasza Księgarnia), Antoniego Lewaka (Wydawnictwo ZNiO) i Szczepana Jeleńskiego (Księgarnia Św. Wojciecha). Zachowany z tego spotkania protokół, tzw. 5-o Porozumienia Wydawców „AGNOW”¹⁴, świadczy o tym, że firmy te uzgodniły zakres swojej działalności wydawniczej w związku z obowiązującym nowym programem szkolnym. Jak stwierdzono, ustalenia te miały na celu „racjonalne ograniczanie wzajemnej konkurencji,

¹³ M. Tyrowicz, *W poszukiwaniu siebie... wspomnienia i refleksje*, t. 1: *Pod lwowskim niebem*, Lublin 1988, s. 200–201.

¹⁴ „AGNOW” – skrót od nazw firm, które zainicjowały to porozumienie (M. Arct, Gebethner i Wolff, Nasza Księgarnia, Ossolineum, Księgarnia Św. Wojciecha).

ulepszanie wydawnictw i obniżanie ceny”¹⁵. Ustalenia te obejmowały również politykę sprzedaży. Uczestnicy tego spotkania zastrzegali się, że porozumienie to nie ma charakteru kartelowego,

[...] a punktem wytycznym jest wzajemna lojalność, oparta na szczerym komunikowaniu sobie wszystkiego, co dotyczy wydawnictwa podręczników szkolnych istniejących i projektowanych oraz wzajemnej przychylności, wpływającej ze zrozumienia wspólnego interesu¹⁶.

Na spotkaniu tym doszło również do szczegółowego omówienia spisów podręczników szkolnych, przyporządkowanych do poszczególnych firm, które przekazano do akceptacji MWRiOP. Nie wdając się w szersze omawianie kwestii związanej z różnymi próbami zmonopolizowaniu rynku polskiej książki szkolnej, należy stwierdzić, że walka była ostra i zaistnienie na nim nowych wydawców nie było możliwe.

Sporządzona baza produkcji wydawniczej podręczników szkolnych wydanych we Lwowie w latach 1919–1939 potwierdza tezę, że Lwów w okresie tym stanowił centrum wydawania książki szkolnej. Łącznie wydano wówczas 1629 pozycji literatury szkolnej, na którą składają się podręczniki dla szkół powszechnych i średnich, szkolnictwa zawodowego, seminariów nauczycielskich i podręczniki akademickie. Liczba ta obejmuje także przewodniki metodyczne dla nauczycieli, pomocniczą literaturę szkolną, lektury szkolne, szkolne słowniki ortograficzne, tablice matematyczno-fizyczne, opracowania literackie i inne druki zwarte kierowane do szkół i polecane przez MWRiOP do wykorzystywania w procesie nauczania. W przypadku podręczników akademickich brano pod uwagę te, w których w tytule lub podtytule podkreślano podręcznikowy charakter.

Tab. 1. Liczba tytułów podręczników wydanych w latach 1918–1939 we Lwowie

Rok wydania	Liczba tytułów	Rok wydania	Liczba tytułów
1918	13	1929	95
1919	32	1930	90
1920	102	1931	65
1921	80	1932	56
1922	70	1933	60
1923	69	1934	80
1924	98	1935	130
1925	103	1936	85
1926	115	1937	187
1927	61	1938	281
1928	100	1939	180

Źródło: obliczenia własne autorki

¹⁵ LNNB NAN. Oddział Rękopisów, B-bo „Occ”, fond 21, spr. 68: *Związek Księgarzy Polskich*, s. 324.

¹⁶ Ibidem.

Jak wynika z tabeli 1., początki niepodległości nie zapowiadały, że produkcja książki szkolnej we Lwowie będzie taka znacząca dla całej Polski. Jeszcze w czasie działań wojennych we Lwowie ukazało się 13 podręczników, które wydała Książnica Polska TNSW (6 tyt.), Kazimierz S. Jakubowski (3 tyt.), Kazimierz Gubrynowicz (2 tyt.) oraz firma G. Seyfartha i Księgarnia Köhlera (po jednym tytule). Były to podręczniki do geografii, religii, historii, literatury i gramatyki polskiej, języka niemieckiego i geometrii dla uczniów szkół średnich.

Niewielki wzrost produkcji odnotowano w 1919 r., kiedy ukazały się 32 tytuły, 17 przeznaczonych dla szkoły średniej, 4 dla szkół zawodowych i 8 akademickich, tylko 4 tytuły adresowane były do szkoły powszechnej. Ich wydawcami byli K. Gubrynowicz, K. S. Jakubowski, Książnica Polska, ZNiO, Polskie Towarzystwo Pedagogiczne, ale także spółka żydowskich antykwariuszy działająca w tym okresie pod firmą M. Bodek, A. Bardach, S. Bogen, a następnie jako spółka wydawnicza Vita. Miała ona duże wyczucie rynku, w związku z tym wydawała głównie popularne repetytoria, tłumaczenia łacińskie i streszczenia lektur. Cztery podręczniki w 1919 r. wydane zostały nakładem własnym autorów.

Gwałtowny rozwój produkcji zauważyć można w 1920 r., kiedy wydano we Lwowie 102 pozycje, wśród których po raz pierwszy widać podręczniki i elementarze przeznaczone do szkół powszechnych z adresem wydawniczym ZNiO i K. S. Jakubowskiego. Pozostałe firm K. Gubrynowicza, Księgarnia Polska B. Połonieckiego, Książnica Polska i Księgarnia M. Bodeka, A. Bardacha i S. Bogena wydały podręczniki dla szkolnictwa średniego i zawodowego oraz pomoce szkolne. Tak duża liczba tytułów literatury szkolnej była odpowiedzią na ogólne zapotrzebowanie kształtującego się nowego polskiego systemu oświaty i na długi okres zaspokoła zapotrzebowanie na literaturę szkolną. Zmniejszenie produkcji podręcznikowej w następnych latach spowodowane zostało kryzysem gospodarczym, który odbił się także na książce szkolnej. Ogólne zubożenie społeczeństwa spowodowało, że uczniowie zaopatrywali się w książki w antykwariatach żydowskich, które utrzymywały się głównie z handlu podręcznikami. W roku 1921 ukazało się 80 podręczników, w 1922 – 70, w latach 1923 – 69, 1924 – 98, 1925 – 103, 1926 – 115, od 1927 r. widać spadek liczby tytułów do 61, a w 1928 gwałtowny wzrost do 100. Przez kolejne trzy lata obserwujemy pewną stabilizację rynku wydawniczego we Lwowie, dopiero od 1931 r. liczba tytułów znów spada, z racji kolejnego kryzysu gospodarczego, jak również z powodu zmian w systemie oświaty i wprowadzenia w życie reformy zwanej popularnie jędrzejewiczowską. Wymusiła ona konieczność opracowania całego szeregu nowych podręczników i opracowań metodycznych. Dodatkowo w życie weszło zarządzenie MWRiOP¹⁷ zakazujące jakichkolwiek zmian w wyborze podręczników i zatrzymujące nadal tytuły używane w roku szkolnym 1930/31. Konieczność wprowadzenia na rok szkolny 1931/32 nowych uzasadniono wyłącznie okolicznością zupełnego wyczerpania lub usunięcia używanego dotąd podręcznika ze spisu ministerstwa¹⁸.

¹⁷ Okólnik MWRiOP nr 76 z dnia 20 maja 1932 r.

¹⁸ *Przed sezonem szkolnym*, „Przegląd Księgarski” 1932, nr 11, s. 69.

Przygotowane nowe opracowania szkolne pojawiały się sukcesywnie wraz z kolejnymi etapami reformy realizowanej przez wiceministra Kazimierza Pierackiego, odpowiedzialnego za jej przebieg. W 1935 r. na rynek wprowadzono 130 podręczników, a w 1937 r. aż 187. Największa liczba książek z zakresu literatury szkolnej ukazała się w 1938 r. i wynosiła 281 tytułów. W 1939 roku wydawcy lwowscy przygotowali 180 tytułów, z których większość zdążono wysłać do kolportażu księgarskiego. Przez długi okres okupacji stanowiły one podstawę do prowadzenia tajnego nauczania.

Tab. 2. Wydawcy podręczników szkolnych we Lwowie w latach 1919–1939

Wydawcy podręczników	Liczba tytułów
Książnica Atlas	463
Państwowe Wydawnictwo Książek Szkolnych	272
Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich	255
Księgarnia Nakładowa K. S. Jakubowski	169
Księgarnia Nakładowa H. Altenberg	18
Księgarnia Nakładowa K. Gubrynowicza	17
Księgarnia Stanisława Malinowskiego	17
Towarzystwo „Biblioteka Religijna”	16
Lwowski Instytut Wydawniczy	8
Wydawnictwo „Filomaty”	23
Ludowe Spółdzielcze Tow. Wydawnicze	12
Księgarnia „Oświata”	11
Księgarnia Literacka	6
Księgarnia Naukowa i Polskie Tow. Pedagogiczne	13
Mojżesz Hersz Rubin	12
Henryk Dawid Igel	10
Maksymilian Bodek	13
Wydawnictwo „Vita” (M. Bodek, A. Bardach, S. Bogen)	36

Źródło: obliczenia własne autorki

Biorąc pod uwagę całe dwudziestolecie, największą produkcją książki szkolnej wykazała się Książnica Atlas, kontynuatorka wydawnictwa Książnica Polska, która w omawianym okresie wydała 343 tytuły podręczników i 120 tytułów literatury pomocniczej, w następnej kolejności uplasowało się Państwowe Wydawnictwo Książek Szkolnych. Pomimo że jego działalność wydawnicza na szeroką skalę rozpoczęła się dopiero od 1925 r., to jego produkcję podręcznikową szacuje się na 180 tytułów książek, w liczbę tę wliczono także wydawnictwa przeznaczone dla mniejszości ukraińskiej i 92 tytuły tzw. szkolnej literatury pomocniczej. Trzecią znaczącą firmą w tym zakresie jest Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, które w omawianym okresie wydało 195 tytułów podręczników i 60 tytułów literatury pomocniczej. Zdecydowanie najmniej podręczników wydała niezwykle zasłużona firma lwowska Księgarnia Nakładowa K. S. Jakubowski, która wydała 120 tytułów podręczników i 49 literatury pomocniczej. Jej dorobek wydawniczy zmniejszył

się zdecydowanie po śmierci właściciela. Spadkobiercy nie byli w stanie dorównać wielkością produkcji potentatom wydawniczym, jak Książnica Atlas, Wydawnictwo ZNiO czy PWKS.

Pozostałe 623 tytuły wydały księgarnie nakładowe H. Altenberga (28), K. Gubrynowicza (27), Stanisława Malinowskiego (17), Księgarnia Naukowa i Polskie Towarzystwo Pedagogiczne (12), Towarzystwo „Biblioteka Religijna” (16), Wydawnictwo „Filomaty” R. Ganszyńca (23). Pojedyncze tytuły podręczników i szkolnej literatury pomocniczej znajdujemy również w ofercie wydawniczej Lwowskiego Instytutu Wydawniczego (8), Ludowego Spółdzielczego Towarzystwa Wydawniczego (8), Komisji Wydawniczej Kół Naukowych i Towarzystwa Bratniej Pomocy Studentów Politechniki Lwowskiej (3), Księgarni Literackiej (2), Księgarni „Oświata” (2). Nie można też pominąć wydawców pochodzenia żydowskiego, którzy w omawianym okresie wydali łącznie około 250 tytułów literatury szkolnej pod różnymi firmami. Należy tu wymienić nazwiska Maksymiliana Bodeka, Szymona Bogena, Arnolda Bardacha, Henryka Dawida Iglą, Mojżesza Hersza Rubina ukrywających się pod firmami „Vita”, Mól Książkowy, Księgarnia Lwowska, Księgarnia „Oświata”. Trzeba przyznać, że środowisko to szybko reagowało na potrzeby uczniów i studentów wydając głównie różnego rodzaju opracowania i streszczenia lektur, repetytoria, ściągę i bryki¹⁹. Wydawcy żydowscy nie mieli ambicji do wydawania podręczników szkolnych zatwierdzonych przez MWRiOP, liczyli na szybkie i pewne zyski, jakie gwarantowała popularna literatura szkolna.

W ofercie rynku lwowskiego widzimy także podręczniki wydawane nakładem własnym autorów. Łączna ich liczba to 54 tytuły, które adresowane były do szkół powszechnych, średnich i wyższych²⁰. Ich autorzy wywodzili się ze środowisk

¹⁹ Tytułem przykładu można podać: A. Dobrzecki, *Przyjaciel maturzysty*, cz. 1: 50 tematów z historii polskiej dla użytku abiturientów i uczni wyższych klas szkół średnich; cz. II: 60 tematów maturalnych z historii powszechnej, średniowiecznej i nowożytnej, Lwów, „Vita” 1928; Z. Zatorski, *Henryk Sienkiewicz. Komentarz do powieści „Ogniem i mieczem”*. (Geneza, charakterystyka osób, dokładna treść, wyd. 3 poprawione, Lwów, „Vita” 1928; A. Mazanowski, *Charakterystyki literackie pisarzy polskich*, I: Adam Mickiewicz, II: Juliusz Słowacki, wyd. 5 nowo uzup. przez Mikołaja Mazanowskiego, Lwów, „Vita” 1930; K. Borkiewicz, *Henryk Sienkiewicz. (Biografia i analiza dzieł)*, Lwów, „Vita” 1930; M. Bodyński, *Prawo rzeczowe rzymskie. Repetytorium do egzaminów i rygorów prawno-historycznych na podstawie wykładów uniwersyteckich i dzieł systematycznych*, Lwów, Księgarnia Samuela Bodeka 1919; M. Bodyński, *Preparacja i objaśnienia gramatyczne i etymologiczne do Cezara de Bello Gallico. Księga I (Rozdział 1–29)*, Lwów, Księgarnia M. Bodeka, A. Bardacha, S. Bogena, 1920; Z. Zatorski, *Adam Mickiewicz. Sonety krymskie i erotyczne. Oda do młodości i Farys. (Komentarz i tematy)*, Lwów, „Vita” [1928].

²⁰ Tytułem przykładu można podać: S. Matzke, *Nauczanie rysunku przestrzennego w związku z rozwojem kultury*, Kraków, Warszawa, Lwów 1920; A. Pawłowski, *Tematy do książkowania w interesie towarowym*, wyd. 3, Lwów 1920; S. Szczepanowski, *Nowoczesne granice naturalne Polski. Z dwoma mapami*, Lwów 1920; Z. Telichowski, *Klucz i zwięzła gramatyka żydowska*, Lwów 1919; E. Kosiński, *Zasady meteorologii. Podręcznik do nauki meteorologii dla uczniów szkół gimnazjalnych, rolniczych i lotniczych*, Lwów 1927; K. Pordes, *Repetytorium nowej procedury karnej. Zbiór pytań i odpowiedzi tudzież przykładów praktycznych. Do użytku*

szkolnych i uniwersyteckich, często byli to także emerytowani nauczyciele gimnazjalni, z długim stażem zawodowym.

U progu niepodległości większość wydawnictw szkolnych skierowana była do klas niższych i wyższych gimnazjum. Po reformie szkolnej w 1933 r. pojawiają się podręczniki przeznaczone dla liceum ogólnokształcącego, humanistycznego i klasycznego, matematyczno-fizycznego i przyrodniczego oraz liceum zawodowego. Ogółem we Lwowie ukazało się 631 tytułów podręczników gimnazjalnych i 140 licealnych. W ich produkcji przodowała Książnica Polska (i jej kontynuatorka Książnica Atlas). Wydawała ona podręczniki do historii Jana Geberta i Gizeli Gebertowej, języka niemieckiego Jana Jakóbca, Stanisława Leonharda, geografii Stanisława Pawłowskiego, języka francuskiego Jana Szaroty oraz czytanki Stanisława Tynca i Józefa Gołąbka. W Zakładzie Narodowym im. Ossolińskich autorami podręczników dla szkół średnich byli autorzy takiej miary, jak Juliusz Kleiner, Aleksander Brückner, Zenon Alexandrowicz, Julian Krzyżanowski, Juliusz Saloni, Tadeusz Lehr-Spławiński, Artur Passendorfer, Wanda Moszczeńska, Halina Mrozowska, Bolesław Iwaszkiewicz.

Znaczącym wydawcą był również K. S. Jakubowski, który posiadał prawa autorskie do wydań podręczników z religii Adama Gerstmana, języka polskiego Mariana Reitera, języka francuskiego Bolesława Kielskiego, greki i łaciny Mariana Goliasa i Tadeusza Lewickiego, historii Jana Dąbrowskiego, geografii Michała Siwaka, matematyki Franciszki Arnoldowej, przyrody Józefa Nusbauma i Tadeusza Wiśniowskiego.

W latach 30. do trzech wymienionych firm dołączyło z dużą produkcją Państwowe Wydawnictwo Książek Szkolnych, które jednak wydawało w większości podręczniki do szkół powszechnych. Z autorów podręczników do szkół średnich warto wymienić Delfinę Gayównę (przyroda), Tadeusza Bornholta (historia), Annę Zofię Czarkowską (matematyka), Aleksandra Lipę (arytmetyka handlowa).

Podręczniki przeznaczone do szkół powszechnych pojawiły się we Lwowie w roku 1920 w ofercie Książnicy Polskiej, ZNiO i Kazimierza S. Jakubowskiego. Wkrótce, obok podręczników do gimnazjum, stanowiły drugą co do wielkości liczbę wydawanych podręczników. Po reformie jędrzejewiczowskiej na karcie tytułowej pojawiło się oznaczenie stopnia kształcenia na poziomie podstawowym – pierwszego, drugiego lub trzeciego. Ogółem w latach 1919–1939 ukazało się we Lwowie 677 tytułów podręczników dla uczniów szkół powszechnych. W produkcji tej zdecydowanie dominowała Książnica Atlas, której elementarze i pierwsze czytanki Mariana Falskiego ukazywały się w wielotysięcznych nakładach, np. 9. wydanie *Elementarza powiastkowego* z 1925 r. miało 100 tys. nakładu.

W produkcji podręcznikowej dla szkół powszechnych swoją pozycję miało także Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich. Oficyna ta umiała skupić wokół siebie grono ludzi, którzy byli uznanymi autorami podręczników lub mieli pomysły na opracowanie nowych. Niewątpliwie duża w tym zasługa Juliusza Balickiego

i Stanisława Maykowskiego, pracowników wydawnictwa, ale przede wszystkim autorów znakomych podręczników do języka polskiego. Skupili oni wokół siebie czynnych zawodowo nauczycieli znających potrzeby szkolnictwa polskiego w tym zakresie. Dla szkół powszechnych opracowali podręczniki Benedykt Kubski, Antoni Jan Mikulski, Juliusz Saloni, Józefa Rytłowa, Karol Drewnowski, Włodzimierz Jarosz, Adolf Kargol, Władysława Martynowiczówna, Jadwiga Michałowska, Wacława Domaniewska, Stanisław Alberti, Tomasz Abramowicz, Mieczysław Okołowicz, Kazimierz Zakrzewski.

W latach 30. potentatem w produkcji książki dla szkół powszechnych zostało także Państwowe Wydawnictwo Książek Szkolnych, którego głównymi autorami byli Zygmunt Chwiałkowski, Wacław Schayer (arytmetyka z geometrią), Delfina Gayówna (przyroda), Romana Millerówna i Maria Rostkowska, Józef Zaremba, Gustaw Morcinek, Helena Grotowska, Zofia Klingerowa (czytanki).

Na czwartym miejscu plasuje się produkcja Kazimierza S. Jakubowskiego, którego firmę przejęli po śmierci ojca w 1926 r. jego dwaj synowie Adam i Zygmunt. Zygmunt Jakubowski pomimo ostrej konkurencji starał się utrzymać pozycję firmy, w latach trzydziestych można jednak zaobserwować zmniejszenie produkcji podręczników. Co roku jednak ukazywało się kilkanaście tytułów podręczników z religii, przyrody, matematyki, chemii, fizyki i muzyki Michała Siwaka, Zofii Pfauówny, Stanisława Rossowskiego, Janiny Porazińskiej, Franciszki Arnoldowej, Stanisława Niewiadomskiego. Firma K. S. Jakubowski była również wydawcą podręczników dla szkół zawodowych, głównie handlowych i rolniczych, które pisali m.in. Helena Grotowska, Helena Radlińska, Ernest Laur, Franciszek Bujak, Franciszek Tomanek.

We Lwowie wydawano również podręczniki akademickie (79 tyt.), w przeważającej większości były do pozycje z zakresu medycyny, weterynarii, prawa, ekonomii, historii literatury. Znalazły się one w ofercie ZNiO, Książnicy Atlas, K. S. Jakubowskiego, Kazimierza Gubrynowicza i Księgarni Polskiej B. Połonieckiego. Lwowskie wydania podręczników Kazimierza Ajdukiewicza z filozofii, Przemysława Romana Dąbkowskiego i Ludwika Ehrlicha z prawa, Dezyderego Szymkiewicza z botaniki, Henryka Ułaszyna z gramatyki języka staro-cerkiewno-słowiańskiego, Stanisława Rungego z weterynarii były znane młodzieży akademickiej.

W ofercie wydawców lwowskich znalazło się również 120 tytułów przewodników metodycznych do poszczególnych przedmiotów dla nauczycieli szkół powszechnych, średnich i seminariów nauczycielskich. Ich autorami byli najczęściej autorzy podręczników polecanych i zatwierdzanych przez MWRiOP. Znalazły się one w ofercie wszystkich czterech wydawnictw, jak również Księgarni Naukowej i Polskiego Towarzystwa Pedagogicznego. Jako przykłady można przytoczyć następujące tytuły: Marii Germanówny i Józefa Fritza *Ćwiczenia cielesne*, Zenona Klemensiewicza, Marii Majewiczówny i Tadeusza Lehra-Spławińskiego *Gramatyka polska w szkole powszechnej. Podręcznik metodyczny dla nauczyciela*, Marii Rudzińskiej *Roboty kobiece w szkole powszechnej*, Stanisława Tynca i Józefa Gołąbka *Przewodnik metodyczny do czytanek polskich*, Piotra Zygmunta Dąbrowskiego

Nauka o dziecku. Podręcznik do użytku seminariów nauczycielskich i nauczycieli szkół powszechnych.

W dwudziestoleciu międzywojennym Lwów, obok Warszawy, stanowił główny ośrodek wydawania książek szkolnych. Podręczniki szkolne wydawane przez Kazimierza S. Jakubowskiego, ZNiO i Książnicę Atlas, niejednokrotnie stanowiły przełom w literaturze podręcznikowej i cieszyły się dobrą opinią w środowisku nauczycielskim. Warto nadmienić, że Zakład Narodowy przed wybuchem II wojny światowej był bliski uzyskania własnego kompletu podręczników do wszystkich przedmiotów nauczania dla szkół powszechnych I i II stopnia, szkół średnich ogólnokształcących i zawodowych.

Textbooks and teaching aids in the repertoire of the Lviv publishers from the interwar period

Abstract

The aim of the article is to present textbooks and teaching aids offered by the Lviv companies in the years 1919–1939. The statistical analysis shows that Lviv was an important publishing center which realized the educational policy of the Second Republic of Poland. School literature was primarily published by four companies: Książnica Atlas, Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, Państwowe Wydawnictwo Książek Szkolnych, and Księgarnia Nakładowa K.S. Jakubowskiego. Textbooks were also published, on a lesser scale, by other Lviv publishers. In the analyzed period, published were 1629 textbooks addressed to the mainstream and secondary schools, schools of general education and trade schools, as well as teacher seminars and higher schools. The publishing houses in Lviv also offered about 120 methodical books intended for teachers. The number of titles, their quality and editions allow to state that Lviv was the second, after Warsaw, center of publishing school literature in Poland.

Key words: Publishing movement in Lviv in the years 1919–1939, textbooks, book history, Lviv 1919–1939